

ЭЛБЕК ШЕЪРИЯТИДА ЧЎЛПОН АНЪАНАЛАРИ

Зарнигор СОҲИБОВА

тадқиқотчи

Бухоро давлат университети

SohibovaZarnigor@umail.uz

Ўтган асрнинг 20-30-йиллари ўзбек шеърияти тараққиётини миллатпарвар шоир Чўлпон ижодисиз тасаввур этиш қийин. Бу даврда кўп шоирлар унга эргашиб шеърлар ёздилар. Айтиш мумкинки, шоирнинг ёниқ сатрлари барча ижодкорлар қатори Элбекка ҳам ижобий таъсир кўрсатди.

Элбек ҳам жаҳид ижодкори сифатида эрк мавзусини авжли пардаларда куйлади. Маълумки, Чўлпон шеъриятининг асосини эрк ва истиқлол мавзуси ташкил этади. Элбек ҳам бу мавзуда “Фарғона оқшоми”, “Тутқун қушча”, “Тилак йўли”, “Озодлик қурбонларига”, “Эрк нима?” сингари ўнлаб шеърлар яратди. “Тутқун қушча” шеъри рамзий мазмун ташийдди. Бу ҳақда Тохир Қаҳҳор шундай ёзади: “Элбек шеърларини туркиялик ўқувчига англатормоққа интилган Тохир Чигатой ёзади: “Тутқун қушча” отли шеърида Элбек бир олтин қафас ичидаги муҳташам асорат ҳаётини – кўнгли эзилган, йиғлаб-сиқтаган, яъни нолалар чеккан бир қуш ва қафас қаршида турган, уни қафасга солган инсонни тасвирлайди” (1, 142). Зеро, тутқун қушча ўша даврдаги эркиз Туркистоннинг рамзий тимсоли:

*Олтиндан тўқилгон тор бир қафасда
Ётарди бир қушча доим қайғуда.
Ул ҳар кун шу ҳолда ёткач қамалиб,
Йиғларди кўп вақт, тинмайин ўксиб (3, 23).*

Шоир қушчани доим қайғуда, йиғлаб, ўксиб турган ҳолатда тасвирлайди. Ҳақиқатан, Туркистон ўша даврда ниҳоятда аянчли аҳволда эди. Бу ҳолдан қутулиш учун эса “олтин қафасларни бузиш” керак эди:

*Қутилмоқ истасанг, сен, кўп йиғлама,
Уларга ёлинма, сира индама!
Куч тўпла, куч билан қафасин бузгил,
Қулликнинг олтинли бўғовин узгил!..(2, 23)*

Шоир сатрлари Чўлпоннинг “Бутун кучни халқ ичидан олайлик, кучок очиб халқ ичига борайлик” мисраларига ҳамоҳанг. Чунки зулм кишанларини янчиб ташлаш учун бирлик, аҳилликдаги куч даркор. Қўрқмас миллий шоиримиз (Т. Қаҳҳор) ўша талатўп замонда эрка эришиш йўлларини мана шундай жасорат билан айта олди.

Шоирнинг “Уйғон, кўнглим” шеъри Чўлпоннинг “Кўнгил” шеърига мавзу доираси, образлилиги жиҳатидан ўхшайди. Элбек ёзади:

*Уйгон, кўнглим, уйгон, бир оз юмгон кўзинг очилсун,
Ерда бўлган шу ҳолларни кўруб ёшин сочилсун...
Ёнгил бир оз ёлқунланиб, эй юрагимнинг ўти,
Чиқсун сенинг ёлқунингдан алангалар кўк сари (2).*

Чўлпонда:

*Кўнгили! Сен бунчалар нега, кишанлар бирла дўстлашдинг
На фарёдинг, на додинг бор, нечун сен бунча сустлашдинг(3,121).*

Кўринадики, икки шоир ҳам кўнгилга мурожаат қилмоқда. Элбек кўнглини уйғонишга чорлар экан, бу билан халқни уйғотмоқчи бўлади, уни эрк учун курашишга чорлайди. Инсонда табиий, худо берган кўздан ташқари, кўнгили кўзи ҳам бор. Шоир лирик қаҳрамони кўнгили кўзини очишга, атрофга теранроқ назар ташлашга чақиради. Чўлпоннинг кўнгилга мурожаатида ҳам худди шунга яқин фикрлар мужассам. Яъни, Чўлпон лирик қаҳрамони кўнгилидан зулм кишанларини парчалашни сўрайди. Зеро, Элбекнинг “Ёнгили бир оз ёлқунланиб, эй юрагимнинг ўти,/Чиқсун сенинг ёлқунингдан алангалар кўк сари” дейишида ана шундай эркак ташналик ҳисси гупуриб туради.

“Онгли ўзбек қизи тилидан” номли шеър Чўлпоннинг “Йиғлаган бошқалар” деб бошланувчи шеърига ҳамоҳанг. Шеър 1923 йили ёзилган. Шоир бунда Октябр тўнтаришидан кейинги хотин-қизлар ҳаёти ҳақида сўзлайди. Ўтмиш ва янги замонни қиёслайди.

*Сени кўрдим, сени билдим, сўзларингни тингладим,
Бу чуқур теглик сўзингнинг барчасини англадим.
Англадим, тинмай шу чоқда мен-да ўксиб йиғладим:
Йиғладим мен ҳам сенигдек, ўз-ўзимни тингладим.
Чунки ул чоқларда менда сўзлаш эрки йўқ эди,
Ҳам менинг оғзим сенинг оғзингга ўхшаб берк эди (2,41).*

Элбекнинг табиат мавзусидаги шеърларида ҳам Чўлпон аъёнларига эргашиш ёрқин сезилиб туради. “Қиш шеъри” бу жиҳатдан эътиборли:

*Тўнгдиргувчи, музлатгувчи оппоқ қуш,
Парларини ерга соча бошлади...
Оқар сувнинг нағмасини тиндирди,
Қўлидаги чолғусини синдирди (2).*

Эътибор берилса, шоир ташбеҳлари ниҳоятда оҳорли. Яъни қишнинг қорлари “тўнгдиргувчи, музлатгувчи оппоқ қуш”га ўхшатилади. Парлар эса қор парчалари. Манзара жуда табиий: қор парчалари қуш парлари янглиғ ерга сочилади. Ёхуд қишда дарё, ариқларнинг суви оқишдан тўхтади. Буни шоир поэтик усулда шеърхонга етказди. Сувнинг шарқираб оқиши унинг “нағмаси”. Демак, қиш туфайли сувнинг нағмаси тўхтади. Ёки шеърдаги “Ёғочларни оқ пар билан ўради” мисраси ҳам шоирнинг поэтик топилмаси дейиш мумкин.

Ҳақиқатан, ёғочлар – дарахтлар қишда оқ пар – қор парчаларидан либос кияди. Умуман, шеърда қиш табиати ёрқин бўёқларда тасвирланган. Шоирнинг ушбу шеъри моҳиятан Чўлпоннинг “Яна қор” шеърига ҳамоҳанг. Буни улар яратган оҳорли ташбеҳлар ва поэтик манзаралар мисолида кузатиш мумкин. Чўлпон, аввало, қорнинг бутун заминни қоплашини оқ кафанга ўхшатади. Бу шеъриятимиз учун янги ташбеҳ. Қолаверса, уни парларга қиёс этади:

*Яна қор. Оқ кафан ўралди яна,
Яна кўк қуйди ерга парларини.
Қарганинг тиллари буралди яна,
Яна қиш чорлади “нафар”ларини (3,95).*

Ёҳуд Чўлпон ёзади:

*Тўнгдиргувчи заҳар совуқ тунда
Бева-бечоралар ёмонлайлар.*

Элбекда:

Тўнгдиргувчи, музлатгувчи оппоқ қуш...

Кўринадики, фикр ифодасида муштараклик мавжуд. Иккала шоир ҳам қишнинг хусусиятларидан келиб чиқиб, сифатлашлар ва ўхшатишлар (тўнгдиргувчи заҳар совуқ тун, тўнгдиргувчи, музлатгувчи оппоқ қуш) қўллаганларки, бундай ифодалар қиш манзарасини ўзида ёрқин ифода этади. Тўнгдиргувчи сўзи жаҳид адабий тилида қўлланган. Ушбу сўз тўнгмоқ феълидан олинган бўлиб, музлаб қотиб қолмоқ, музламоқ деган маъноларни билдиради (4, 239). Демак, икки шоирда ҳам тўнгдиргувчи сифати музлатгувчи сўзига синоним сифатида ишлатилган.

“Аноржон” шеъри ҳам китобхонни бефарқ қолдирмайди. Ундаги ташбеҳлар лирик қаҳрамон руҳий оламини ўзида ифода этади.

*Паришон дилингдек сочилгон сочинг
Ичидан толбаргак сингари юзинг
Саргайиб кўринди ўшал замонлар.
Булутли кўкларда айланиб учгон
Қалдирғочлар каби қийғоч қошларинг
Юзинг кўки узра учар эдилар (2,104).*

Эътибор берилса, шеърнинг дастлабки мисраси Чўлпоннинг “Соч” шеъридаги қуйидаги мисраларни эсга солади: “Сочилган сочингдек сочилса сиринг”. Элбекда дилнинг паришонлиги сочилган сочга, Чўлпонда эса сирнинг сочилиши сочинг сочилишига ўхшатилади. Булар аслида оҳорли ташбеҳлардир. Кўринадики, поэтик фикр ифодасида иккала шоирда ҳам ҳамоҳанглик бор.

Умуман, таҳлил ва қиёс этганимиз шеърларда жаҳид ижодкори Элбекнинг замондош, маслакдош шоирлар қаторида Чўлпондан таъсирлангани, унга

ижодий эргашгани ёрқин кузатилади. Бу, айниқса, мавзу, поэтик образ ва фикр ифодасида, табиат тасвиридаги уйғунликларда кўзга ташланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Қахҳор Т. Элбек ижодининг чет элларда ўрганилиши // “Шарқ юлдузи”, 2002 йил, 1-сон, 140-145-б.
2. Элбек. Танланган асарлар. –Тошкент: Шарқ, 1999.
3. Чўлпон. Асарлар. I жилд. –Тошкент: Akademnashr, 2013.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 4-жилд. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008.